

**SANOAT KORXONALARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA
MOLIYAVIY-IQTISODIY TAHLIL NATIJALARINING O'RNI**

Muxammadaliyev Mirzohidjon Muxammadali o'g'li

Toshkent arxitektura qurilish universiteti, katta o'qituvchi

Respublikamizda iqtisodiyotning bozor munosabatlarini yaxshilash ularni samaradorligini oshirishda korxonalar faoliyati tahlili muhim ahamiyat kasb etadi, chunki u mazkur sharoitda faoliyatga joriy etilmagan ishlab chiqarish va moliyaviy resurslarni o'z vaqtida aniqlash hamda ulardan samarali foydalanish uchun mavjud imkoniyatlarni aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Sanoat korxonalarini moliyaviy-iqtisodiy holatini baholashdan maqsadi foydalanilmagan resurslarni aniqlab, ulardan samarali foydalanish va kelgusi davr mobaynida yuqori daromad olishga qaratilgan bo'lib korxonani har bir ko'rsatkichlarini tahlil qilib yuqori samaradorlikga erishish, korxona faoliyatini yaxshilashdan iboratdir.

Har bir korxonaning ish sharoitini hisobga olib, iqtisodiy qonunlarning barcha talablarining bajarilishini nazorat qilishda, shuningdek, imkoniyatlarni topish, xo'jalikni rentabelli qilib olib borish yo'llarini aniqlashda moliyaviy-iqtisodiy tahlil muhim ahamiyat kasb etadi.

Moliyaviy-iqtisodiy tahlil korxona faoliyatining barcha jihatlarini qamrab oladi, o'z kapitalining etarliligini aniqlashdan boshlab, faoliyatni baholash va korxonaning moliyaviy holatini umumiy baholashgacha. Shu bilan birga, amalga oshirilayotgan barcha xo'jalik operatsiyalarining ta'siri aniqlanadi, moddiy va mehnat resurslaridan foydalanish darajasini, investitsiyalar samaradorligini aks ettiruvchi moliyaviy ko'rsatkichlarni shakllantirish mexanizmi ochib beriladi. Moliyaviy-iqtisodiy tahlil maqsadiga qarab, uning dasturi kengaytirilishi yoki toraytirilishi va u yoki bu aniq yo'nalishga e'tibor qaratilishi mumkin.

Chunki moliyaviy-iqtisodiy tahlilning asosiy mazmuni ham iqtisodiy qonunlardan foydalangan holda milliy iqtisodiyotda, uning tarmoqlari hamda tarkibiy bo'limlarida samaradorlikni oshirish maqsadida imkoniyatlarni axtarib

topish va ulardan samarali foydalanish yo'llarini aniqlashdan iboratdir.

Moliyaviy-iqtisodiy tahlilning asosiy vazifasi xo'jalik iqtisodiyotini o'rganish, uni yanada rivojlantirish, takomillashtirish, mavjud imkoniyatlardan to'liq foydalanish, erishilgan muvaffaqiyatlarni keng yoyish va yo'l qo'yilgan kamchiliklarning sabablarini o'rganish hamda uni imkoniyati boricha tugatishga yordam berishdan iboratdir.

Moliyaviy tahlilning asosiy xususiyatlariga quyidagilar kiradi:

- korxonaning mulkiy va moliyaviy holatining umumiy xususiyatlarini ta'minlash;
- baholashning ustuvorligi: (a) to'lov qobiliyati, (b) moliyaviy barqarorlik va (C) rentabellik;
- ommaviy ma'lumotlarga asoslangan;
- taktik va strategik xarakterdagi qarorlarni axborot bilan ta'minlash;
- har qanday foydalanuvchilar uchun tahlil natijalarining mavjudligi;
- hisoblash va tahliliy protseduralar tarkibi va mazmunini birlashtirish imkoniyati;
- tahlil natijalarining ishonchliligi va o'zgaruvchanligining yuqori darajasi (ommaviy hisobot ma'lumotlarining ishonchliligi doirasida).

Moliyaviy-iqtisodiy tahlilning moliyaviy va boshqaruv tahlillariga bo'linishi korxona miqyosida buxgalteriya tizimining amalda moliyaviy buxgalteriya hisobi va boshqaruv hisobiga bo'linishi bilan bog'liq. Xuddi shu narsa tahlilning tashqi va ichki qismlarga bo'linishini keltirib chiqaradi.

Tashkilotni boshqarishda moliyaviy-iqtisodiy tahlilning roli haqida gapirganda, shuni ta'kidlash kerakki, ushbu turdagi tahlil:

1) korxona rivojlanishining asosiy qonuniyatlarini aniqlashga, ichki va tashqi omillarni, og'ishlarning barqaror yoki tasodifiy tabiatini aniqlashga imkon beradi va oqilona rejalashtirish vositasidir;

2) foydalanilmagan imkoniyatlarni aniqlash, zaxiralarni qidirish

yo'nalishlari va ularni amalga oshirish yo'llarini ko'rsatish orqali resurslardan yaxshiroq foydalanishga yordam beradi;

3) tashkilot jamoasini tejamkorlik va tejamkorlik ruhida tarbiyalashga yordam beradi;

4) korxonaning o'zini o'zi ta'minlash mexanizmini, shuningdek boshqaruv tizimining o'zini takomillashtirishga ta'sir qiladi, uning kamchiliklarini ochib beradi, boshqaruvni yaxshiroq tashkil etish yo'llarini ko'rsatadi.

Moliyaviy tahlilning vazifalari quyidagilardan iborat::

1) korxonaning likvidligi, moliyaviy barqarorligi, rentabelligini aniqlash;
2) korxonaning mulkiy holatini baholash;
3) xo'jalik yurituvchi sub'ektning bozordagi mavqeini belgilash va uning raqobatbardoshligini miqdoriy o'lchash;

4) rejalashtirilgan moliyaviy tadbirlar, dasturlar, rejalar va boshqalarning bajarilish darajasini baholash.;

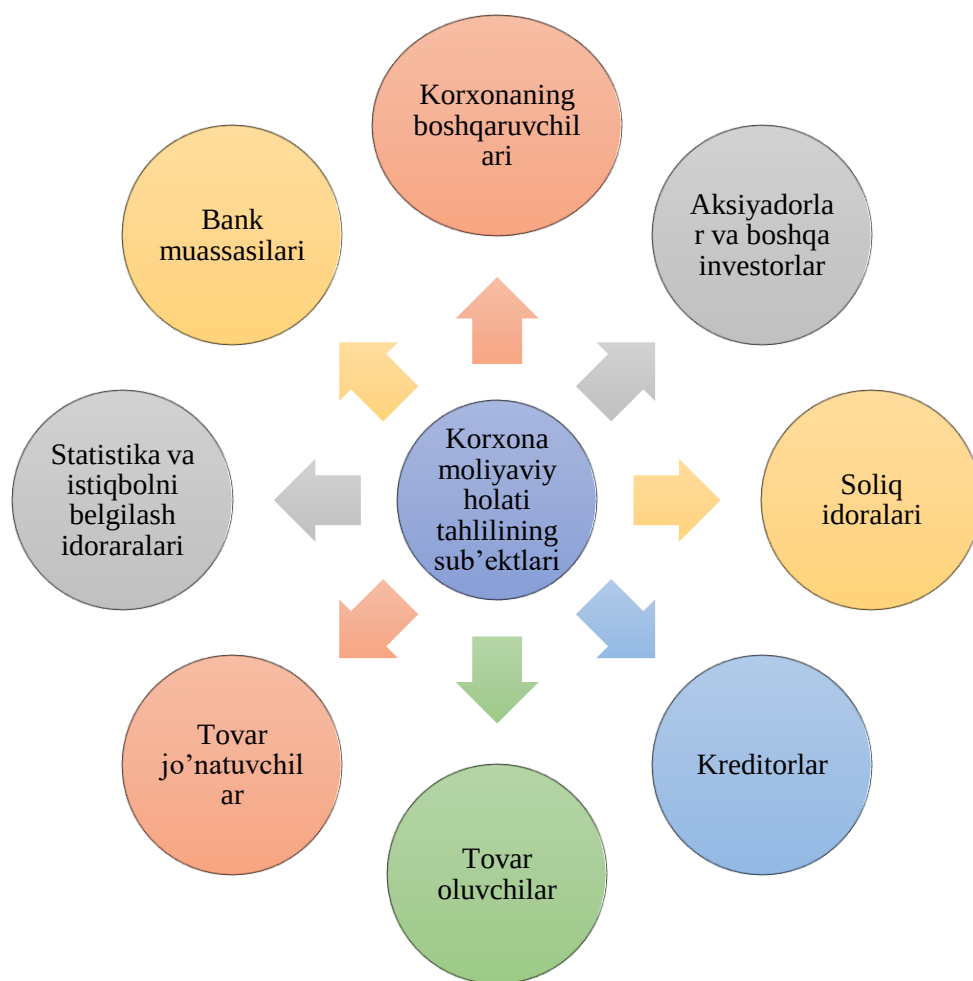
5) aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish va moliyaviy resurslarning rentabelligini oshirish uchun ishlab chiqilgan chora-tadbirlarni baholash.

Moliyaviy tahlildan foydalanib, siz ob'ektiv baholashingiz mumkin, tahlil qilinayotgan ob'ektning ichki va tashqi aloqalari: xarakteristikasi uning to'lov qobiliyati, faoliyati samaradorligi va rentabelligi, rivojlanish istiqbollari, keyin esa uning natijalari asosida qabul qilinadi.

Moliyaviy tahlilning asosiy maqsadi xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyati samaradorligini oshirish va bunday o'sish uchun zaxiralarni topishdir.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagilar amalga oshiriladi:

- o'tgan davrlar uchun ish natijalarini baholash;
- ishlab chiqarish faoliyatini tezkor nazorat qilish tartib-qoidalarini ishlab chiqish;
- korxona faoliyatida salbiy hodisalarning oldini olish choralarini ishlab chiqish;
- faoliyat samaradorligini oshirish uchun zaxiralarni ochish va asosli rejalar va standartlarni ishlab chiqish.

1-rasm. Korxona moliyaviy holati tahlilining sub'ektlari

Moliyaviy-iqtisodiy tahlilda omil deganimizda u yoki bu xo'jalik jarayonining takomillashishi uchun zarur sharoitlar hamda bu jarayonlarning natijalariga ta'sir etadigan sabablar tushiniladi. Sanoat korxonalari va tashkilotlarining faoliyati serqirra bo'lganligidan, ular bajaradigan ishlarning natijalari ham xilma-xil omillarga bog'liqdir. Shuning uchun ham moliyaviy-iqtisodiy tahlil vaqtida ayrim omil ta'sirinigina emas, balki butun bir kompleks omillar ta'sirini o'rganish va har birini alohida olgan holda o'rganib chiqish zaruriyati tug'iladi. Agar moliyaviy-iqtisodiy tahlil jarayonida o'zaro bog'liq omillardan birortasi tahlil qilinmasdan tushib qoldiriladigan bo'lsa, tahlil natijasi bo'yicha chiqariladigan xulosalar aniq va to'g'ri bo'lmaydi.

Tahlil jarayonida sanoat korxonalarining samaradorligini va bu samaradorlikka ta'sir darajasi tekshirilayotganda moliyaviy-iqtisodiy tahlil iqtisod va boshqa fanlar erishgan muvaffaqiyatlarga tayanadi. O'z navbatida moliyaviy-

iqtisodiy tahlil uslubining qo'llanilishi boshqa iqtisodiy fanlarni sanoat korxonalari va tashkilotlari faoliyatida yuz berayotgan jarayonlar xaqidagi yangi ma'lumotlar bilan boyitishga imkon tug'diradi. Bundan tashqari, sanoat korxonalari va tashkilotlarining xo'jalik faoliyatini ilmiy asosda kompleks tahlil qilmoq uchun dialektik uslubni qo'llay bilish bilan birga iqtisodiy fanlarning butun tizimini, iqtisodiy nazariyani, sanoat korxonalari iqtisodini, qurilishda rejalashtirish va tashkil etishni, buxgalteriya hisobi, statistika va boshqa fanlarni chuqur bilish lozim.

Moliyaviy tahlil quyidagilarni baholashga imkon beradi:

- korxonaning mulkiy holati;
- imkoniyat bo'yicha biznes tavakkalchilik darajasi
- uchinchi shaxslar oldidagi majburiyatlarni to'lash;
- joriy va uzoq muddatli faoliyat uchun kapitalning etarliligi
- investitsiyalar;
- qo'shimcha moliyalashtirish manbalariga bo'lgan ehtiyoj;
- kapitalni oshirish imkoniyati;
- qarz mablag'larini jalb qilishning oqilonaligi;
- foydani taqsimlash va undan foydalanish siyosatining asosiligi;
- investitsiyalarni tanlashning maqsadga muvofiqligi va boshqalar.

Keng ma'noda moliyaviy tahlil sifatida foydalanish mumkin qisqa muddatli va uzoq muddatli qarorlarni asoslash uchun vosita; investitsiyalarning maqsadga muvofiqligi; hunarmandchilik va sifatni baholash vositasi sifatida boshqaruv; kelajakdagi natijalarni bashorat qilish usuli sifatida. Moliyaviy tahlil natijalari asosida qabul qilingan qarorlar bo'lishi kerak birinchi navbatda rivojlanish uchun moliyaviy resurslarni yaratishga qaratilgan korxonalar, rentabellikni oshirishni ta'minlash maqsadida, investitsiyalar jozibadorlik, ya'ni moliyaviy holatni yaxshilash qurilish korxonasi.

Sanoat korxonalarining moliyaviy ko'rsatkichlarini tahlil etish bu moliyaviy natijalarini moliyaviy hisobotlar, buxgalteriya hisobi va boshqa axborotlarning ma'lumotlari asosida o'rganib chiqib mavjud moliyaviy imkoniyatlarni aniqlash va moliyaviy holatni yaxshilashga qaratilgan tadbirlarni ishlab chiqish usuli moliyaviy

ko'rsatkichlari tahlili deb ataladi. Moliyaviy tahlilning asosiy qismi bo'lib korxonalar moliyaviy holatining tahlili hisoblanadi. Korxonaning moliyaviy ko'rsatkichlari uning moliyaviy barqarorligi, moliyaviy mustaqilligi, to'lovga qodirligi, o'z mablag'lari bilan ta'minlanganligi, debitorlik va kreditorlik qarzlarning holati kabi jihatlarini itbdalovchi ko'rsatkichlar tizimi bilan lavsiflanadi. Ushbu ko'rsatkichlar darajasini o'rganish va tahlil etish hamda ularning natijalarini umumlashtirish orqali korxonaning moliyaviy holatiga baho beriladi. Shuning uchun ham mazkur ko'rsatkichlarni o'z vaqtida tahlil qilib turish - korxonaning moliyaviy ahvolini yaxshilash hamda iqtisodiyotni mustahkamlash uchun shart-sharoit yaratadi. Shu nuqtayi nazardan tahlilning ahamiyati nihoyatda katta va beqiyosdir. Tahlil bu - korxonaning moliyaviy ahvolini yaxshilash garovidir.

Moliyaviy ko'rsatkichlari tahlilining asosiy maqsadi bo'lib, korxona aktivlari, kapitali va majburiyatlarini, moliyaviy barqarorlik darajasini, to'lovga qodirlik ahvolini, o'z va qarz mablag'lari bilan ta'minlanish darajasini, moliyaviy mustaqillik ahvolini, debitorlik va kreditorlik qarzlarning muayyan davrga bo'lgan holatini o'rganish asosida korxona moliyaviy holatiga baho berish va uni yaxshilash imkoniyatlarini ko'rsatish hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan moliyaviy ko'rsatkichlari tahlilining asosiy vazifalari bo'lib, quyidagilar hisoblanadi:

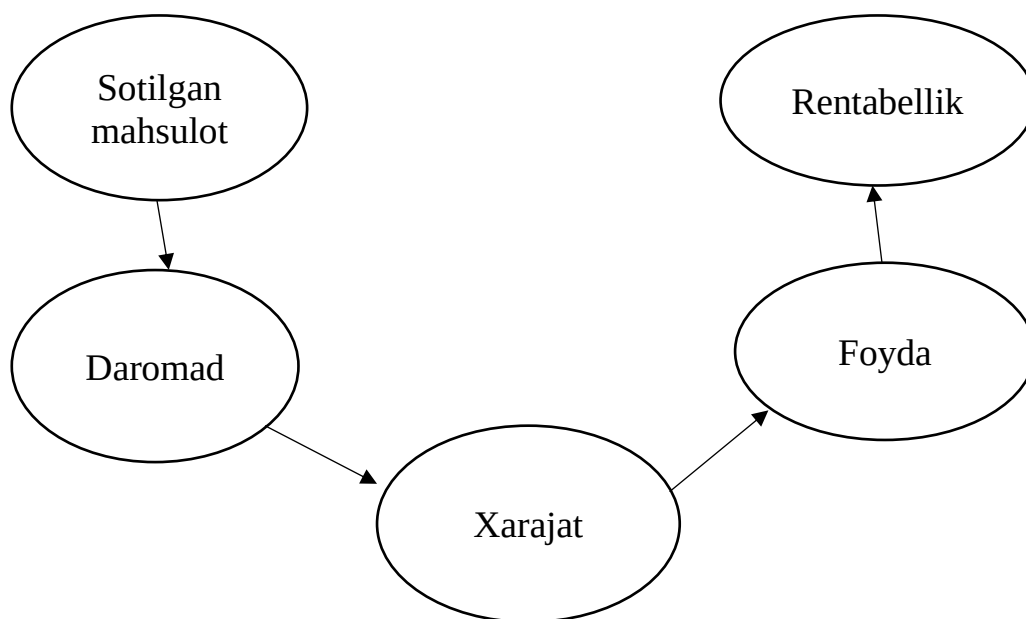
- korxonaning aktivlari, kapitali, majburiyatlari holatini aniqlash va o'zgarishiga baho berish;
- moliyaviy ahvolning barqarorligini aniqlash va unitig o'zgarishiga baho berish;
- balans likvidligi ko'rsatkichlarini aniqlasli va ularning o'zgarishini tahlil qilish;
- korxonaning to'lov layoqati ko'rsatkichlarini aniqlash va uning o'zgarishiga baho berish;
- moliyaviy ko'rsatkichlarni aniqlash va ularning o'zgarishiga bag'o berish;
- aylanma mablag'lardan foydalanish samaradorligini o'rganish;

- debitorlik va kreditorlik qarzlari ahvolini o'rganish;
- foydalanilmagan imkoniyatlarni safarbar etish bo'yicha tavsiyalar, takliflar berish;

Moliyaviy holatni tahlil qilishning asosiy manbalari bolib, quyidagi axborotlar hisoblanadi:

- 1) buxgalteriya balansi (1-shakl);
- 2) moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot (2 -shakl);
- 3) asosiy vositalar to'g'risidagi hisobot (3-shakl);
- 4) pul oqimlari to'g'risidagi hisobot (4-shakl);
- 5) xususiy kapital to'g'risidagi hisobot (5-shakl);
- 6) debitorlik va kreditorlik qarzlari haqidagi ma'lumotnoma (2a-shakl).

Moliyaviy natijalarni ifadolovchi ko'rsatkichlarni bir-biriga bog'liqligi.

Moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to'g'risidagi nizomga ko'ra foydaning quyidagi ko'rsatkichlari farqlanadi.

- ✓ mahsulotni sotishdan yalpi foyda;
- ✓ asosiy faoliyatdan ko'rilgan foyda:
- ✓ umumxo'jalik faoliyatidan ko'rilgan foyda:
- ✓ soliqlarni to'lashdan oldingi foyda:

✓ sof foyda:

1-jadval

Korxonalar moliyaviy faoliyatini tahlil qilish turlari tipologiyasi

Tahlil predmetlariga qarab	- ichki - tashqi
Tabiatiga qarab	- moliyaviy hisobotlarini tahlil qilish; - investitsiyalar va kapital qo'yilmalarini tahlil qilish - kompaniyaning qimmatli qog'ozlari narxлари jadvalini tahlil qilish; - maxsus topshiriq bo'yicha tahlil qilish
O'tkazish uslubiga qarab	- vaqtni tahlil qilish (gorizontal va trend); - tizimli tahlil (vertikal); - fazoviy tahlil (qiyosiy); - omillarni tahlil qilish - moliyaviy koeffitsientlarini hisoblash tahlili
Tahlil yo'nalishlariga qarab	- moliyaviy ahvolini umumiy baaholash; - moliyaviy baholash - to'lov qobiliyatini va likvidligini baholash - sof aktivlarni baholash va tahlil qilish - faoliyatni baholash va ishbilarmonlik faoliyatini baholash - xavfni baholash va tahlil qilish

Barcha korxonalar faoliyatining samaradorligi va foydaliligi ko'rsatkichlaridan biri rentabellikdir. Turli korxonalar moliyaviy faoliyatining samaradorligi odatda mutloq ko'rsatkichlar asosida emas, balkiy ular qiyosiy ko'rsatkichlar yordamida ifodalanadi. Amaliyotda foyda va daromad asosida rentabellikni aniqlash uslublari keng tarqalgan bo'lib, uni quyidagicha ifodalash mumkin.

Moliyaviy-iqtisodiy tahlil sanoat korxonalarini faoliyatining eng muhim tarkibiy qismi bo'lib, uning natijalari ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, foydani ko'paytirish va barqaror rivojlanish strategiyasini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Tahlil jarayonida aniqlangan ichki zaxiralar korxonaning raqobatbardoshligini oshirish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash imkonini beradi.

Sanoat korxonalarida iqtisodiy tahlil natijalaridan samarali foydalanish ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligini, xarajatlar ustidan nazoratni kuchaytirishni va boshqaruv qarorlarini tezkor qabul qilishni ta'minlaydi.

Takliflar:

1. Moliyaviy tahlilni avtomatlashtirilgan axborot tizimlari asosida yuritish va real vaqt rejimida monitoringni yo'lga qo'yish.
2. Korxonalarda moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlarga (IFRS) moslashtirish orqali tahlil natijalarining aniqligini oshirish.
3. Iqtisodiy tahlil natijalariga asoslanib, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va foyda manbalarini kengaytirish strategiyasini ishlab chiqish.
4. Boshqaruv kadrlarini moliyaviy tahlil, audit va menejment bo'yicha muntazam tayyorlash va malakasini oshirish.
5. Innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va resurslardan tejamkorlik bilan foydalanish.
6. Korxonalarning moliyaviy barqarorligini oshirish uchun davlat tomonidan soliq imtiyozlari, kredit yengilliklari va investitsion qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kengaytirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni
2. Giyosov, Ilhomjon Karimovich, and Inomjon Ortikbayevich Karimov. "TARGETED AND EFFECTIVE USE OF INVESTMENT IN CONSTRUCTION INDUSTRY"

3. Karimov I. O. Qurilish tashkilotlarida investitsiya loyihalar samaradorligini baholash usullari //“UCHINCHI RENESSANS: ilm-fan va ta’lim taraqqiyoti istiqbollari” mavzusidagi № 1-sonli ko’p tarmoqli, ilmiy onlayn konferensiya (2-qism).
1. Krämer S., Engell S. Energy and Resource Efficiency in the Process Industries //Resource Efficiency of Processing Plants: Monitoring and Improvement. – 2018. – C. 3-18.;
2. Burxanov A.U., Kurbonov X.A. Hududlarda mahalliy budjetlar daromadlar manbaini kengaytirish yo’llari (Qashqadare viloyati misolida) // – Iqtisodiy va innovatsion texnologiyalar ilmiy elektron jurnali. № 1, yanvarfevral, 2018 yil.;
3. Maxmudov N. M., Xomidov S. O., Avazov N. R. Investitsiyalardan samarali foydalanish asosida sanoat tarmoqlarini rivojlantirish //Monografiya)– T.:“Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi. – 2020. – T. 228.;
4. Yodgorova Sh. Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda to‘qimachilik sanoatini rivojlantirish yo‘nalishlari //Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil. – 2023. – T. 1. – №. 1. – S. 119-130.; Xakimov Z. A. Transformatsiya klasterov “Industriya 4.0” //Innovatsii i investitsii. – 2022. – №. 3. – S. 207-213.;
5. Maxsudov, B. Yu., & Abduvaliev, Z. (2022). INTEGRATSIYALASHGAN HISOBOT: GENEZISI VA ISTIQBOLDA RIVOJLANISHI. Arxiv nauchnykh issledovaniy, 2(1).
6. Abduvaliev, Z., and Z. T. Eshbekova. "INTEGRATSIYALASHGAN HISOBOT KORPORATIV BOSHQARUV VOSITASIDIR." Arxiv nauchnykh issledovaniy 1.1 (2021).
7. Mahmudovich A. Z. Corporate social responsibility is an important factor in the sustainable development of modern companies //The American Journal of Management and Economics Innovations. – 2021. – T. 3. – №. 04. – C. 42-53.
8. Махсудов Б., Абдувалиев З. Роль заинтересованных сторон (стейкхолдеров) в корпоративной социальной ответственности //Экономика и инновационные технологии. – 2021. – №. 3. – С. 49-57.